

Tungkol Saan ang Modyul na Ito?

May dalawang modyul na isinulat tungkol sa iba't ibang etnikong grupo sa Pilipinas. Tinatalakay ng unang modyul na may pamagat na *Mga Pilipino: Isang Puso, Isang Lahi* ang walong pangunahing etnikong grupo. Ito ang mga grupong *Tagalog, Ilocano, Pangasinense, Kapampangan, Bicolano, Waray, Ilonggo*, at *Cebuano*. Tinatalakay ng pangalawang modyul na ito ang iba't ibang etnikong grupong minorya. Sila ang ating mga kapatid na katutubo na kakaunti ang bilang at hindi kasing-kilala ng mga grupong mayorya.

Nahahati sa dalawang aralin ang modyul na ito:

Aralin 1 — *Kilalanin Natin ang Ating mga Kapatid na Katutubo*

Ipapakilala ng araling ito ang mga etniko o pangkulturang minorya sa Pilipinas. Tatalakayin din nito ang kanilang iba't ibang katangian, kaugalian, at tradisyon.

Aralin 2 — *“Maglakbay-diwa Tayo”*

Inilalarawan nito nang maikli ang mga piling katutubong awit, sayaw, kasuotan at kuwentong-bayan ng ating mga etnikong minorya.

Anu-ano ang mga Matututuhan Mo sa Modyul na Ito?

Pagkatapos mong pag-aralan ang modyul na ito, makakaya mo nang:

- ◆ tukuyin ang iba't ibang etniko o pangkulturang minorya sa bayan;
- ◆ ilarawan ang kanilang mapagkikilanlang katangian, kaugalian, at tradisyon;
- ◆ pagtularin at pag-ibahin ang mga kaugalian at tradisyon ng mga etnikong minorya;
- ◆ tukuyin ang kanilang katutubong awit/musika, kuwentong-bayan, at kasuotan; at
- ◆ matutuhan at pahalagahan ang mga katutubong awit/musika at sayaw.

Anu-ano na ang mga Alam Mo?

Bago mo pag-aralan ang modyul na ito, sagutin muna ang sumusunod na mga tanong para malaman kung ano na ang alam mo tungkol sa mga paksang tatalakayin.

Isulat ang **T** kung tama ang pahayag. Isulat ang **M** kung mali ito.

- _____ 1. Kilala ang mga Aeta sa paggawa ng mga hagdan-hagdang palayan (pay-ew o pay-yao sa Ifugao) o *rice terraces*.
- _____ 2. Nagmula ang lahing Pilipino sa mga *Negrito* o *Ita*.
- _____ 3. Naglalagay ng mga tatu ang mga tribong *Tinggian* at *Bontoc*.
- _____ 4. Ang kudyapi ay instrumentong pangmusika ng T'boli at ng ilan sa mga tribong Muslim.
- _____ 5. Idinadaos ng mga miyembro ng tribong Bontoc ang kanilang mga aktibidad na panrelihiyon sa lugar na tinatawag na *ulog*.
- _____ 6. Tinutugtog ng mga Ifugao ang *balingbing*, isang gitara, na kanilang instrumentong pangmusika.
- _____ 7. Si *Tuwaang* ay isang bayani sa kuwentong-bayan ng *Bagobo*.
- _____ 8. Ang *Salidomay* ay isang kilalang awit ng mga *Tinggian*.
- _____ 9. Kilala ang tribong *Bontoc* sa kanilang mga sayaw ng digmaan.
- _____ 10. Nagmula sa Abra ang mga *B'laan*.
- _____ 11. Si *Aligaynon* ay isang bayani sa kuwentong-bayang Hudhud ng mga Ilokano.
- _____ 12. Ang *tinalak* ay telang abaka na hinahabi ng mga T'boli.
- _____ 13. Kilalang hitano (gypsy) ng karagatan ang mga *Badjao* dahil nakatira sila sa mga bangkang naglalayag sa palibot ng Dagat Sulu.
- _____ 14. Sumasayaw ng *T'chungas* ang mga *Tausug* para itaboy ang masasamang espiritu.
- _____ 15. Nakatira ang mga Hanunuo sa mga bahay na gawa sa kahoy at kogon samantalang ang mga Ifugao naman ay nagtatayo ng kanilang mga bahay na korteng tatsulok sa tabing-dagat.

Kumusta ang pagsagot mo? Tama ba lahat ng sagot mo? Ihambing ang iyong mga sagot sa mga nasa *Batayan sa Pagwawasto* sa pahina 36.

Kung tama lahat ang sagot mo, napakahusay! Ipinapakita nito na marami ka nang alam tungkol sa mga paksa sa modyul na ito. Puwede mo pa ring pag-aralan ang modyul para balikan ang mga alam mo na. Malay mo, maaaring may matutuhan ka pa ring ilang mga bagong bagay.

Kung mababa ang nakuha mo, huwag sumama ang loob. Ibig sabihi'y para sa iyo ang modyul na ito. Makatutulong ito sa iyo na maintindihan ang ilang importanteng konsepto na magagamit mo sa pang-araw-araw na buhay. Kung pag-aaralan mong mabuti ang modyul na ito, matututuhan mo ang mga sagot sa lahat ng tanong sa pagsasanay at marami pang iba! Handa ka na ba?

Tingnan mo na ngayon ang susunod na pahina para simulan ang Aralin 1.

Kilalanin Natin ang Ating mga Kapatid na Katutubong Pilipino

Sa araling ito, makikilala mo ang ating mga kapatid na katutubong Pilipino na bumubuo ng mga etniko o pangkulturang komunidad. Ibabahagi ko sa iyo ang interesanteng impormasyon kung paano sila noon nabuhay, ang kanilang makukulay na damit, at ang kanilang kaugalian at tradisyon.

Pagkatapos mong pag-aralan ang araling ito, makakaya mo nang:

- ♦ tukuyin ang iba't ibang komunidad na bumubuo ng mga minoryang pangkultura;
- ♦ ilarawan ang kanilang mga gawing pangkultura; at
- ♦ pagtularin at pag-ibahin ang mga gawing pangkultura ng mga grupong ito.

Pag-aralan at Suriin Natin Ito

Isang araw, papasok na sa trabaho ang magkapitbahay na sina Ben at Tony. Nagmamadali sila dahil ayaw nilang mahuli sa trabaho. Habang nasa daan, napansin nila ang isang babaeng may naiibang kasuotan. Suot niya ang makulay na damit na hinabi. Ibang-iba ang pagkarga niya sa kanyang anak. Nakatali sa kanyang likod ang kanyang anak gamit ang telang hinabi. Maliit ang babae at mamula-mula ang kanyang mga pisngi.

Bulong ni Ben sa kanyang kaibigan,
“Tony, Tony, tingnan mo ang babae!”

“Igorot ang babae,” sagot ni Tony.
“Galing siya sa Benguet, Mountain Province.”

Tumawa si Ben. “Nakakatawa naman ang itsura niya!”

Kinagalitan ni Tony si Ben: “Ben, huwag kang ganyan! Hindi maganda ang ginawa mo. Hindi mo dapat pagtawanan ang mga taong iba ang itsura sa atin! Sa halip, dapat natin silang hangaan dahil napapanatili nila ang kanilang identidad at kultura.”

Subukan Natin Ito

Sagutin ang sumusunod na mga tanong.

1. Ihambing ang katangian ni Tony sa katangian ni Ben. Paano sila nagkakaiba?

2. Kung ikaw ang babaeng Igorot, ano ang mararamdaman mo sa reaksiyon sa iyo ni Ben?

3. Importante bang magkaroon ng magandang aktitud sa mga miyembro ng mga grupong minority? Bakit o bakit hindi?

4. Kung ang sagot mo sa numero 3 ay oo, ano ang gagawin mo para magkaroon ng magandang pakikipagrelasyon sa mga taong minority?

Ihambing ang iyong sagot sa mga nasa *Batayan sa Pagwawasto* sa pahina 37.

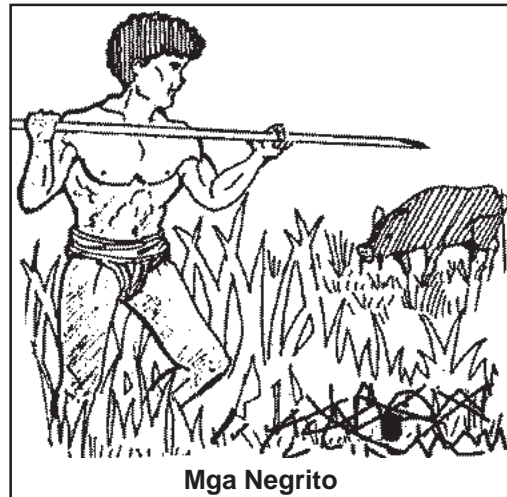
Alamin Natin

Tulad ng ipinakita sa naunang aktibidad, may diskriminasyon o masamang pakikitungo sa mga miyembro ng mga etnikong minority. Madalas na iba ang trato natin sa kanila dahil sa kanilang pisikal na anyo at gawing pangkultura. Halimbawa'y pinagtatawanan natin ang kanilang kaugalian at tradisyon. Hindi magandang aktitud ang ganyan. Ano ang mararamdaman mo kung pagtawanan ka dahil sa iba mong anyo o gawi? Sigurado akong masasaktan ka rin. Kung gayon, dapat nating ihinto ang diskriminasyon o masamang pakikitungo sa ating mga etnikong minority. Magagawa natin ito sa pamamagitan ng pag-alam muna ng tungkol sa mga etnikong minority sa ating bayan, at maging pamilyar sa kanilang mga kaugalian at paniniwala.

May iba't ibang tribo o grupo na bumubuo ng mga etnikong minority. Tinatawag silang etnikong minority dahil mas maliit ang bilang nila kumpara sa bilang ng mga miyembro ng grupong majority. Sampung porsiyento (10%) lamang sila ng kabuuang populasyon ng Pilipinas.

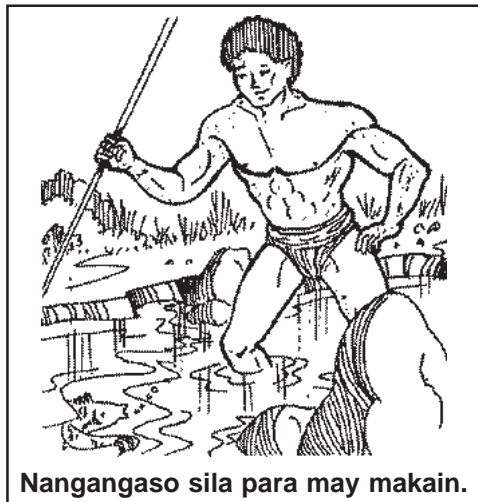
May napakayamang kultura ang mga etnikong minorya. Sa loob ng maraming dekada at siglo pa nga ay napanatili nila ang sariling paniniwala, kaugalian, at tradisyon. Anu-ano ang kanilang paniniwala, kaugalian, at tradisyon? Para malaman ito, basahin ang mga talata tungkol sa ilang etnikong minorya.

Sinasabing nagmula ang lahing Pilipino sa mga Negrito o Ita. Sila ang unang nanirahan sa ating lupain. Nakarating sila dito sa pamamagitan ng dugtung-dugtong na lupain at nagpalipat-lipat sila ng mga lugar. Sa ngayon, marami sa kanila ay makikita sa mga bundok ng Sierra Madre at Zambales.

Mga Negrito

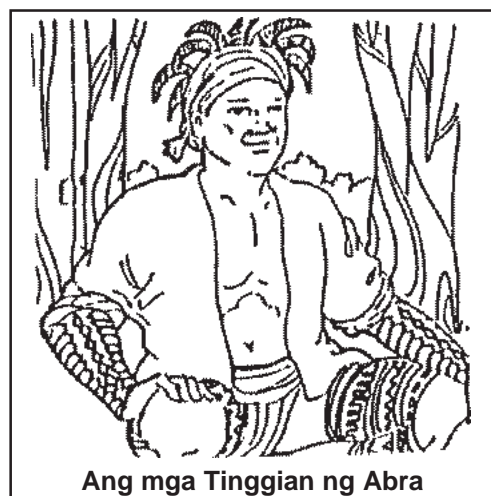
Pangangaso ang pangunahing ikinabubuhay ng mga Negrito. Nagkakaingin din sila, nagsusunog ng gubat para makapagtanim ng palay o kamote.

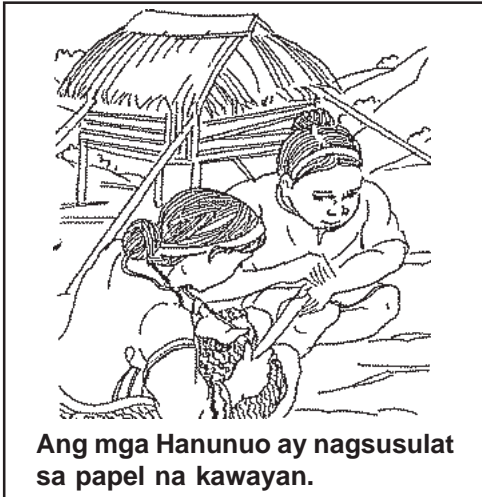
Nangangaso sila para may makain.

Ang mga **Agta** ay kabilang din sa tribong Negrito na makikita sa Palanan, Isabela. Karaniwa'y nakatirik sa tabing-dagat ang kanilang mga bahay na hugis tatsulok. Palipat-lipat sila ng mga lugar. Pangangaso at pangingisda ang kanilang pangunahing ikinabubuhay. Tulad ng mga Negrito, nagkakaingin din sila.

Ang mga **Tinggian** ay katutubo ng Abra. Nagmula rin ang ilan sa kanila sa mga bundok ng Ilocos Norte at Ilocos Sur. Bahay-kubo na gawa sa kawayan at pawid ang kanilang mga bahay. Nagsasaka at nangangaso sila. Tinatatuhan nila ang kanilang mga katawan. Mahilig din sila sa musika. Ang *Salidomay* ay isang sikat na awit nila. Inaawit nila ito kasabay ang *gansa* o gong.

Ang mga Tinggian ng Abra

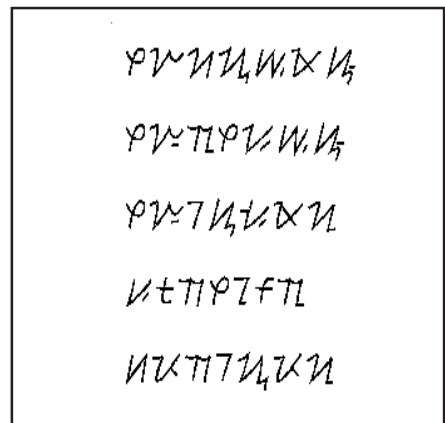
Kabilang ang **Hanunuo** sa tribong Mangyan ng Mindoro. Sa wikang Mangyan, totoo o tunay ang ibig sabihin ng *Hanunuo*. Nakatira sila sa mga bahay na gawa sa kahoy at kogon. Pagkakaingin at pagsasaka ang kanilang hanapbuhay. Nagpuputol ng puno at nangangahoy ang kalalakihan samantalang tumutulong sa pagtanim ang kababaihan. Napanatili ng mga Hanunuo ang kanilang minanang katutubong alpabetong Pilipino. Nagsusulat sila sa papel na kawayan.

Narito ang halimbawa ng tula na isinulat sa kanilang katutubong alpabeto:

*Kawayan sa tumalo
Kawo no kang itudlo
Kawo balaw dumayo
Hurok nakaburino
Ga panabasan panyo*

Kapag isinalin, ibig sabihin nito'y:

Kawayan sa sapa;
Kung sa iyo'y maipapakita,
Magugustuhan mo ang kumikinang-kinang,
Magagandang murang labong
Animo'y koronang pinutol

Isang tulang Hanunuo

Subukan Natin Ito

Naintindihan mo ba ang binasa mo? Para malaman kung naintindihan mo, sagutin ang maikling pagsasanay na ito. Itugma ang nasa Hanay A sa nasa Hanay B. Gumuhit ng linyang magkukonekta sa dalawa.

A

Ang lahing Pilipino ay nagmula sa kanila
Nagsusulat sila sa papel na kawayan
Makikita sila sa Palanan, Isabela
Tinatatuhan nila ang kanilang mga katawan

B

Tinggian
Mga Negrito
Agta
Hanunuo

Ihambing ang iyong sagot sa mga nasa *Batayan sa Pagwawasto* sa pahina 37.

Alamin Natin

Ipagpatuloy natin ang pagbabasa tungkol sa ibang grupong minoryang pangkultura.

Ang Igorot ay ang unang kolektibong termino na ginamit ng mga Espanyol para tukuyin ang lahat ng tribong etniko ng rehiyon ng Gitnang Cordillera. Kabilang dito ang mga tribong Kalinga, Ifugao, at Bontoc.

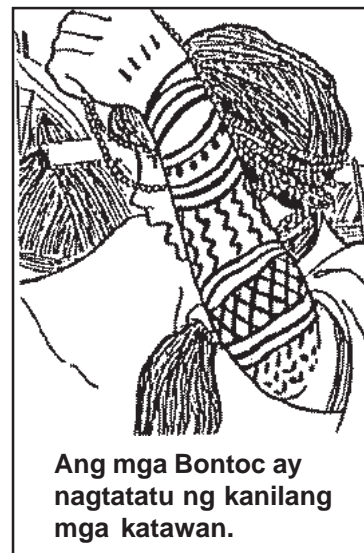

Kalinga

Ang mga unang **Kalinga** ay mga dakilang mandirigma. Pinaniniwalaang pinupugutan nila ng ulo ang kanilang mga kaaway. *Kayaw* ang tawag sa gawing ito. Hindi na ito ngayon ginagawa. Sa halip, sinusunod nila ang *Budong*, isang kasunduang pangkapayapaan para maiwasan ang labanan. Kilala rin ang mga Kalinga sa pagsusuot ng makukulay at kapansin-pansing kasuotan.

Nakatira ang tribong **Bontoc** sa mataong baryo ng Ili. May dalawang kakaibang katangian ang kanilang komunidad: ang *ato* at ang *ulog*. Ang *ato* ay lugar para sa mga aktibidad na panrelihiyon at panlipunan. Dito rin nakatira ang mga binatang Bontoc (mga lalaking walang asawa). Ang *ulog* naman ay lugar para sa mga dalagang naghahandang mag-asawa. Dito sila dinadalaw ng kanilang mapapangasawa.

Ang mga miyembro ng tribong Bontoc, kalalakihan at kababaihan, ay mahilig magtatu ng kanilang mga katawan.

Ang mga Bontoc ay nagtatatu ng kanilang mga katawan.

Ang mga Ifugao ng Mountain Province

Masisipag na katutubo ang mga **Ifugao** sa Mountain Province. Ginawa nila ang Hagdang-hagdang Palayan o **Rice Terraces** na kilala sa buong daigdig. Pagsasaka ang pangunahin nilang trabaho. Ang bahay ng isang Ifugao ay gawa sa puno ng pino, tambo, at kogon. Wala itong mga bintana.

Naghahabi rin sila ng mga damit na nababagay sa malamig na klima ng bundok. Noong unang panahon, nakagawian din nila ang paglilibing na inilalagay ang bangkay sa isang *hangdel* o upuan sa loob ng maraming araw habang may mahinang apoy sa ilalim para ipreserba ang bangkay.

Magbalik-aral Tayo

May maikling pagsasanay para malaman kung matatandaan mo ang mga importanteng punto sa ating talakayan.

1. Anu-ano ang tatlong tribong Igorot na tinalakay sa araling ito?

2. Sa tatlong grupo, alin ang pinakagusto mo? Bakit?

3. Anu-ano ang pinakahinahangaan mo sa mga katangian o gawi ng mga Igorot? Bakit?

4. Anu-ano ang pangunahing ikinabubuhay ng mga Igorot?

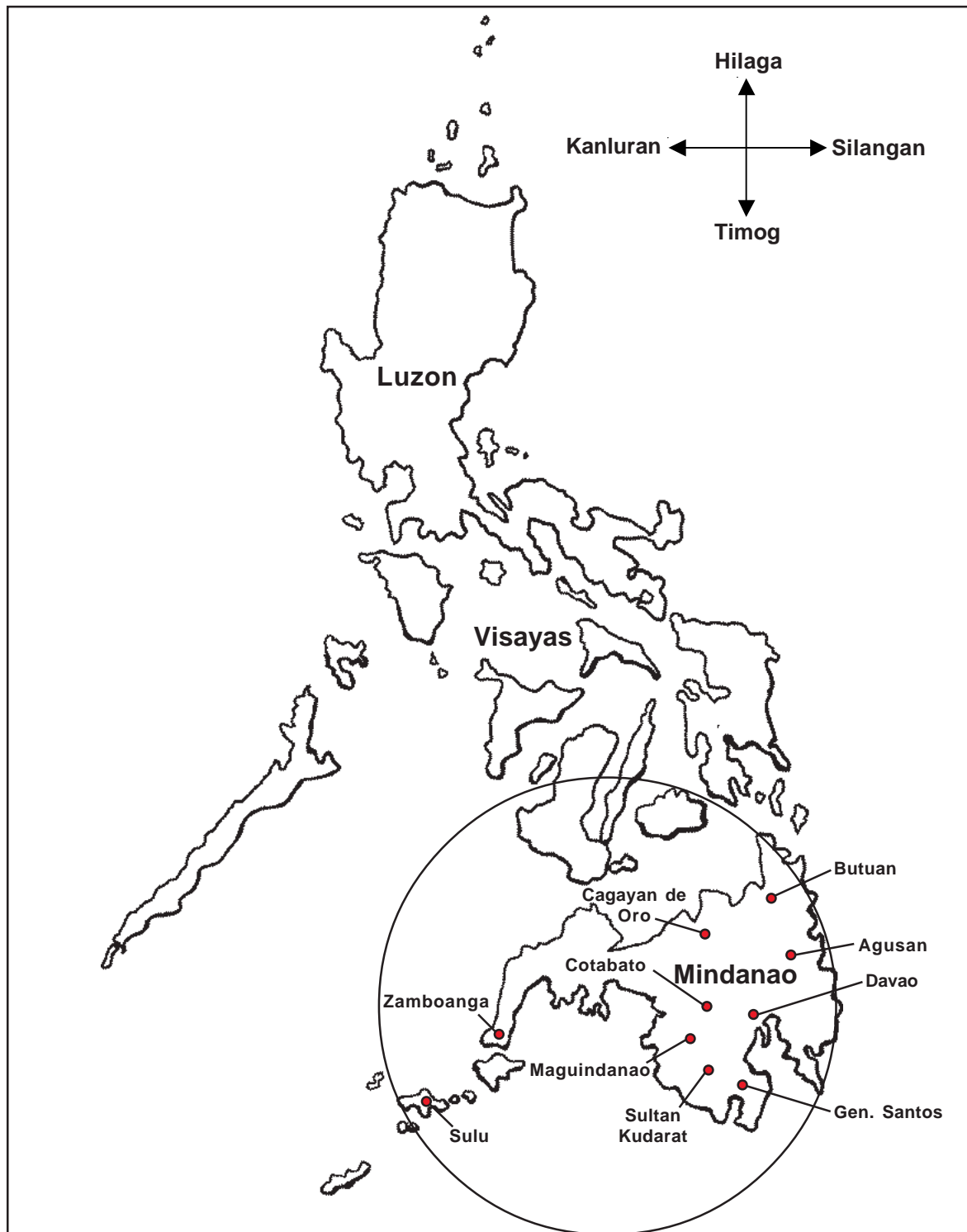
Ihambing ang iyong sagot sa mga nasa *Batayan sa Pagwawasto* sa mga pp. 37–38.

Pag-aralan at Suriin Natin Ito

Tingnan ang mapa ng Pilipinas.

Maituturo mo ba kung saan ka nakatira? Pamilyar ka ba sa tatlong pangunahing grupo ng mga pulo ng Pilipinas, ang Luzon, Visayas, at Mindanao? Magtuon tayo sa Mindanao. Interesado tayo sa Mindanao dahil dito nakatira ang ilan sa mga tribong pag-aaralan natin.

Batay sa mapa, saan makikita ang Mindanao? Anu-ano ang mga probinsiya sa rehiyong ito? Nakarating ka na ba sa rehiyong ito? May kilala ka bang nakapunta na sa Mindanao? Ano ang masasabi nila tungkol sa Mindanao? Sinu-sino ang mga taong nakatira sa Mindanao? May kilala ka bang taga-Mindanao? Pag-isipan ang iyong mga sagot bago magpatuloy sa pagbabasa ng aralin.

Ang Mindanao ay isang pulo sa katimugan ng Pilipinas. Ang ilan sa mga probinsiya sa Mindanao ay: Zamboanga, Cotabato, Sulu, Agusan, atbp. Puwede mo bang ituro ang mga ito sa mapa?

Ang mga taga-Mindanao ay nahahati sa tatlong grupo: mga Muslim, Kristiyano, at Lumad. Ang mga Muslim ay mga taong Islam ang relihiyon. Moro din ang pagkakakilala sa kanila. Tinatawag namang Lumad ang mga sumusunod pa rin sa mga lumang paniniwala.

Ang *Lumad* ay salitang Cebuano na katutubo ang kahulugan. Tumutukoy ito sa mga grupong katutubo sa Mindanao tulad ng B'laan, T'boli, Manobo, Tiruray, at iba pa.

Basahin Natin Ito

Alamin natin ang tungkol sa mga Lumad sa Mindanao.

Ang **Manobo** ay nagmula sa *Minovo* o *Minobo* na ibig sabih'y tao o mamamayan. Makikita sa Agusan, Bukidnon at Cotabato sa Mindanao ang tribong ito. Kilala silang tribong makulay dahil sa kanilang makulay na kasuotan. Bukod dito, pinapalamutian nila ng mga buto, mga shell, at ngipin ng buwaya ang kanilang katawan. Mahilig sa nganga (pagnguya ng ikmo't bunga) ang mga orihinal na katutubong Manobo. May mga tatu rin sila sa kanilang mga katawan.

Makulay na Manobo

Tiruray

Ang mga **Tiruray** ay nakatira sa Maguindanao, Sultan Kudarat at Cotabato. Ang *Tiruray* ay nagmula sa mga salitang *Tiru* (lugar ng kapanganakan o pinagmulan) at *Ray* (mula sa daya-dakong hulo ng sapa o ilog). Nahahati sila sa grupong nagbago ng tradisyon at grupong tradisyunal. Ang mga Tiruray na nagbago ng tradisyon ay ang mga nagkaroon ng malapit na ugnayan sa mga grupong Kristiyano at Muslim. Ang mga Tiruray na tradisyunal ay ang mga nagpanatili ng kanilang lumang kaugalian at paniniwala. Hanapbuhay nila ang pagsasaka, pangangaso, pangingsda, at pangangalap ng mga produkto ng gubat. *Inged* ang tawag sa komunidad ng Tiruray. Sa Inged, may isang lider na tumitiyak sa paghahawan ng bukid, patatanim at pag-ani ng mga pananim at pantay-pantay na pamamahagi ng pagkain.

Ang mga **Tagabili o T'boli** ay makikita sa mga bundok ng kanlurang bahagi ng Cotabato. Pagsasaka ang kanilang pangunahing ikinabubuhay. Naghahabi rin sila ng telang abaka. Tinalak ang tawag sa kanilang yaring produkto. Ang kababaihang T'boli ay mahilig magpalamuti ng mga alahas tulad ng kuwintas, hikaw, at pulseras. Tinatatuhan din nila ang kanilang mga katawan.

Naghahabi ng tinalak ang mga T'boli

Nakatira ang mga **B'laan** sa bulubunduking tumatalunton mula Davao del Sur hanggang Cotabato. Kaingero sila.

Isang B'laan

Kapag nagkakasakit ang mga **B'laan**, kumukonsulta sila sa kanilang *tó fulung* (marunong) o *tó admango*, isang nakatatanda na may kapangyarihang makaalam kung ano o sino ang dahilan ng pagkakasakit.

Nagsasalita o nagtatanong ang *tó admango* kung sino o ano ang dahilan ng pagkakasakit sa pamamagitan ng pagsasabi ng isang partikular na espiritu, *fun bulol*—espiritu ng burol; *fun e-el* — espiritu ng tubig, atbp.

Nakatira malapit sa mga T'boli ang ilang B'laan. Malamang na ito ang dahilan kung bakit may mga pagkakahawig ang kanilang mga wika. Pagkumparahin natin ang kanilang mga wika. Ang sumusunod ay halimbawa ng kanilang pagbati:

B'laan	T'boli	Pilipino
Feu Flafus (<i>fyoo flafus</i>)	Heyu Hlafus (<i>hyoo lafus</i>)	Magandang Umaga
Feu Alturo	Heyu Tungo Karaw	Magandang Tanghali
Feu Flavi	Heyu Koluy	Magandang Hapon
Feu Kifu	Heyu Kifu	Magandang Gabi

Sa ngayon, karamihan sa mga miyembro ng minorityang pangkultura ay nakaangkop na sa makabagong pamumuhay. Gayunman, sinisikap ng nakatatandang miyembro ng kanilang mga tribo na maipasa sa susunod na henerasyon ang kanilang mga gawing pangkultura. Gusto nilang tiyakin na hindi mawawala ang mga gawing pangkulturang ito, gusto nilang manatiling bahagi ang mga ito ng kanilang kultura at identidad.

Subukan Natin Ito

Alamin nating muli kung natatandaan mo pa ang ating bagong aralin.

- A. Itugma ang paglalarawan sa Hanay A sa wastong etnikong grupong minorya sa Hanay B. Isulat ang letra na iyong napili.

A

- _____ 1. Kabilang sila sa tribong Mangyan sa Mindoro.
- _____ 2. Nagsusuot sila ng makukulay na damit at nagpapalamuti ng mga buto, shell, at ngipin ng buwaya sa kanilang mga katawan.
- _____ 3. May gawi silang pausukan ang bangkay para ipreserba ito.
- _____ 4. Kabilang sila sa isang komunidad na tinatawag na *Inged*.
- _____ 5. Kapag nagkakasakit, kumukonsulta sila sa kanilang *tó fulung* o *tó admango*.

B

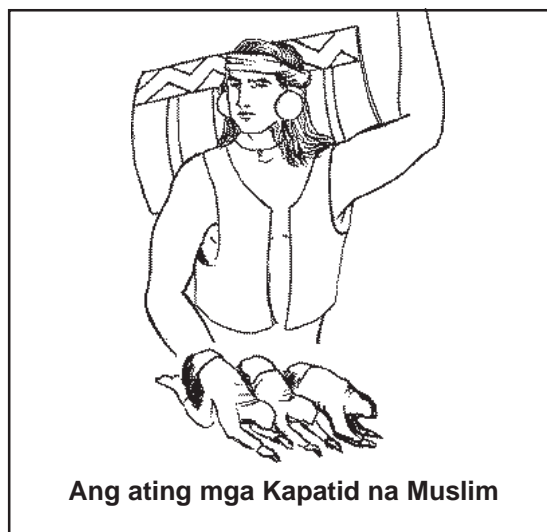
- a. Kalinga
- b. Tinuray
- c. Hanunuo
- d. Ifugao
- e. Manobo
- f. B'laan

Ihambing ang iyong sagot sa mga nasa *Batayan sa Pagwawasto* sa pahina 38.

Basahin Natin Ito

Sa Mindanao, makikita rin natin ang ating mga kapatid na Muslim. Sinasabing ang mga Muslim ay isa sa matatapang na tribo dahil hindi sila kailanman nagpasakop sa mga puwersang Espanyol o Amerikano. Kabilang sa mga pangunahing grupong Muslim ay ang mga Badjao, Maguindanao, Tausug, at Maranao.

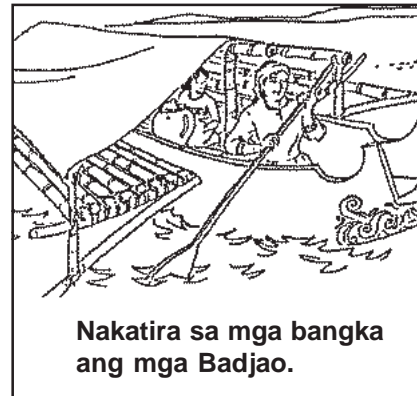

Ang ating mga Kapatid na Muslim

Mga Badjao (hitano ng karagatan)

Ang mga **Badjao** ay kilalang mga hitano ng karagatan. Ganyan ang tawag sa kanila dahil nakatira ang karamihan sa kanila sa mga bangkang naglalayag sa palibot ng Dagat Sulu. Nakatira ang ibang miyembro ng tribo sa mga bahay na nakatirik sa mababaw na bahagi ng dagat malapit sa baybayin. Sa ngayon, may nakatirang ilang Badjao sa mga kapatagan. Pero pangangisda pa rin ang kanilang ikinabubuhay.

Maguindanao (mga tao sa bahaging kapatagan)

Nakatira sa mga bangka ang mga Badjao.

Maguindanao

Nakatira ang mga **Maguindanao** (o mga Maguindanaoan) malapit sa pampang at lambak ng Ilog ng Mindanao na tumatalunton mula Zamboanga hanggang Davao. Madalas na pinoprotekta nila ang regular na pagbaha sa kanilang bayan. Iyan ang dahilan kung bakit sila tinawag na mga *Maguindanao* o mga tao sa bahaing kapatagan.

Mahuhusay silang artesano o craftsman na gumagawa ng pinong handicraft o produktong yaring-kamay. Ilan sa kanila'y mga magsasaka, mangangisda, at mangangalakal. Tinitingala nila ang mga sultan bilang mga lider. Sa ngayon, kinikilala ang tatlong maharlikang kapulungan ng sultan. Sila ang: Maguindanaon,

Buayan, at Kabuntalan. Ang mga maharlikang kapulungang ito ay may gawaing panrelihiyon at panseremonya bukod sa pagtiyak na sinusunod ang *adat* (mga batas ng kaugalian) at mga batas ng relihiyon (mga batas batay sa *Qu'ran*, ang banal na aklat ng mga Muslim).

Mga Maranao (mga tao ng Lawa o Lanao)

Lawa o Lanao ang ibig sabihin ng Ranao sa katutubong wika ng mga Maranao. Ang Lawa ng Lanao, sa Lanao del Sur, ang kanilang bayan, pero matatagpuan sa Zamboanga at Cotabato ang ilan sa mga Maranao. Mga magsasaka sila na nagtatanim ng palay, mais, at kamote. Mahuhusay din silang artesano tulad ng mga Maguindanaoan. Ang kakaibang pinahahalagahan sa buhay ng Maranao ay ang kanilang *maratabat* na ibig sabihin'y pagpapahalaga sa sarili. Hindi dapat saktan ng iba ang maratabat ng isang tao, halimbawa'y ang walang paggalang sa katayuan sa lipunan o walang paggalang sa dignidad ng tao. Kapag ginawa ito, mahirap para sa isang Maranao na patawarin ang nagkasala.

Maranao

Mga Tausug (mga tao ng agos)

Ang mga **Tausug** ay makikita sa Zamboanga, Palawan, at Sulu. Tinatawag nila ang kanilang sarili na mga tao ng agos, na nagpapakita ng kanilang ugnayan sa dagat. Nakatira sila malapit sa dagat at pangingisda ang kanilang ikinabubuhay. Mahuhusay din silang magsasaka at mangangalakal. Sa nakaraan, ang kanilang lipunan ay binubuo ng tatlong uri: aristokrasya, malayang tao, at alipin. Ipinagmamalaki ng mga Tausug ang kanilang identidad na pangkultura at nilalabanan nila ang impluwensiya ng iba. Napakahalaga para sa isang Tausug ang pangalan ng kanyang pamilya.

Magbalik-aral Tayo

Sagutin ang sumusunod na mga tanong.

1. Saan mo makikita ang Mindanao? Sinu-sino ang nakatira sa Mindanao?

2. Anu-ano ang tatlong maharlikang kapulungan na kinikilala pa rin ng mga tribong Maguindanao?

3. Sa nakaraan, ang mga Tausug ay binubuo ng tatlong uri. Anu-ano ang tatlong uring ito?

Ihambing ang iyong sagot sa mga nasa *Batayan sa Pagwawasto* sa pahina 38.

Subukan Natin Ito

May mga naninirahan ba sa iyong komunidad na mga miyembro ng mga tinalakay nating grupong pangkultura? Anong grupo sila kabilang? Ano ang masasabi mo sa kanilang itsura? Nagsusuot pa ba sila ng kanilang tradisyunal na damit? Subukang interbyuhin sila at tanungin tungkol sa kanilang kaugalian at tradisyon, mga awit, sayaw at kuwentong-bayan. Ikumpara ang kanilang sagot sa araling tinalakay natin. Anu-ano ang kanilang pagkakatulad at paano sila nagkakaiba? Sumulat ng isang sanaysay batay sa nalaman mo. Ipakita ang sanaysay na ito sa *Instructional Manager* o *Facilitator* sa Talakayan.

Basahin Natin Ito

Ang Ating Bayan

Pilipinas, ang mahal na tinubuang lupa
Maraming pulo, Diyos ang lumikha
Ang ating mga kapatid dito nakatira
Grupo at kultura ay iba-iba.

Mga kapatid na katutubo ating kilalanin:
Ang mga Igorot at ang matatapang na mandirigmang Kalinga;
Ang mga Tiruray, Maranao, at Maguindanao,
Hanunuo, T'boli, B'laan, at maraming iba pa.

Magkaiba, kaugalian natin at kaugalian nila
Kadalasa'y animo'y kakaiba
Pero tandaan natin ating kultura'y pinayayaman,
Pati ating ninuno'y inilalarawan paano nabuhay.

Isipin natin sila at kumilos tayo para sa isang mithiin:
Mabuhay nang nagkakaisa at kumilos nang sama-sama
Para maging dakila ang ating inang-bayan
Walang imposible kung tayo'y magtutulungan.

Subukan Natin Ito

Sagutin ang sumusunod na mga tanong tungkol sa tula. Isulat ang iyong mga sagot.

1. Sino ang kinikilala sa tulang ito?

2. Para sa iyo, bakit importanteng malaman at maunawaan ang mga gawing pangkultura ng ating mga kapatid na katutubo?

3. Batay sa tula, ano ang dapat nating maging mithiin?

Ihambing ang iyong sagot sa mga nasa *Batayan sa Pagwawasto* sa pahina 38.

Tandaan Natin

- 1) Mga sampung porsiyento (10%) ng populasyon ng Pilipinas ay binubuo ng mga etniko o pangkulturang minoritya. Sila ang ating mga kapatid na katutubo. Kabilang sa kanila ang sumusunod:
 - ◆ mga tribong Negrito
 - ◆ mga Tinggian
 - ◆ ang masisipag na Igorot, kabilang ang mga tribong Ifugao, Bontoc, at Kalinga
 - ◆ ang Hanunuo ng tribong Mangyan
 - ◆ ang mga Lumad (Manobo, Tiruray, T'boli, at B'laan)
 - ◆ ang mga tribong Muslim, kabilang ang mga Badjao, Maguindanao, Maranao, at Tausug.
- 2) Dapat nating matutuhang unawain, pahalagahan, at igalang ang kanilang mga gawing pangkultura dahil bahagi sila ng ating kasaysayan at ng ating mayamang pamana ng kultura.

Alamin Natin ang Iyong mga Natutuhan

- A. Sa talaan, nasa unang hanay ang mga tribong etniko. Sa ibang mga hanay ay ang ilang kaugalian, katangian, o kabuhayan. Maglagay ng tsek (4) sa kahon kung may ganoong katangian o kaugalian ang tribo, o kung may ganoong partikular na kabuhayan. Halimbawa, ang mga Ita ay nagkakaingin, lagyan ng tsek (4) ang katapat na hanay na Pagkakaingin.

Mga Tribong Etniko	Pagkakaingin/ pagsasaka	Pangangaso/ pangingisda	Nagtatatu ng kanilang mga katawan	Makukulay na kasuotan
Aeta	(4)			
Kalinga				
Bontoc				
Ifugao				
Tinggian				
Hanunuo				
Manobo				
Tiruray				
T'boli				
B'laan				
Badjao				
Maguindanao				
Maranao				
Tausug				

- B. Pumili ng dalawang (2) tribong etniko na tinalakay natin at pagkumparahin ang mga ito. Ano ang pagkakapareho ng dalawa? Ano ang pagkakaiba ng dalawa?

Ihambing ang iyong sagot sa mga nasa *Batayan sa Pagwawasto* sa pahina 39.

“Maglakbay-diwa Tayo”

Sa pamumuhay ng ating mga kapatid na katutubo, gumaganap ng importanteng papel ang mga awit, sayaw, at kuwentong-bayan. May mga awit at sayaw sila para sa lahat ng okasyon—pagdadalamhati sa namatay, pagdiriwang sa kapanganakan, pagtataboy sa masasamang espiritu, at marami pang iba. Sa araling ito, matututuhan mong pahalagahan ang kanilang mayamang kultura sa pamamagitan ng pag-aaral ng ilang halimbawa ng kanilang mga awit, sayaw, at kuwentong-bayan.

Pagkatapos mong pag-aralan ang araling ito, makakaya mo nang:

- ◆ tukuyin ang mga katutubong awit, sayaw, instrumentong pangmusika, at kuwentong-bayan ng mga tribong etniko; at
- ◆ gamitin sa pang-araw-araw na pakikipag-ugnayan sa mga tao ang impormasyon na natutuhan mo.

Makinig Tayo

Masisiyahan ka sa ilang katutubong musika at awit sa cassette tape. Subukang tukuyin ang iba’t ibang instrumentong pangmusika na naririnig mo. Tandaan, sinasabayan ng sayaw ng ating mga kapatid na katutubo ang musikang ito. Ngayon ay makinig sa unang bahagi ng tape. “Mga Katutubong Instrumentong Pangmusika.”

Patugtugin ang tape at makinig sa musika.

Subukan Natin Ito

Sagutin ang sumusunod na mga tanong.

1. Ano ang naramdaman mo habang nakikinig sa musika?

2. Anu-ano ang tinugtog na instrumentong pangmusika?

3. Nasiyahan ka ba sa pakikinig sa musika?

4. Sa palagay mo ba'y masasabayan mo ng sayaw ang musika?

Pagkatapos sagutin ang mga tanong, buksan ang pahina 40. Ihambing ang iyong sagot sa mga nasa *Batayan sa Pagwawasto*.

Basahin Natin Ito

Mga Katutubong Awit at Sayaw

Mahalagang bahagi ng ating mayamang kulturang Pilipino ang mga awit at sayaw ng ating mga kapatid na katutubo. Ang mga awit na ito ay may kahulugan at tuwirang ugnayan sa mga tao, bata man o matanda, mayaman man o mahirap. Magkakatulad ang katutubong awit at sayaw sa naituturong aral, nailalarawang magigiting na gawain ng tribo, naipapakitang mga paniniwala at pananalig, at naibibigay na kasiyahan. Ginagaya ng ibang awit at sayaw ang mga tunog at kilos ng mga hayop tulad ng huni ng mga ibon.

Ang ating kahanga-hangang kasaysayan ay nasasalamín sa ating mga katutubong awit at sayaw. Sa pamamagitan ng mga ito'y makikita natin ang pamumuhay ng mga tribong etniko at sinaunang mga Pilipino. Dahil nauunawaan at pinapahalagahan natin ang mga ito, magiging daan ito para maipagmalaki natin ang pamana ng ating kultura.

Pag-isipan Natin Ito

Makinig sa ikalawang bahagi ng tape, Dandannag.

Ano sa palagay mo ang pagkakaiba ng ating mga modernong awit at ang ating katutubong musika? Pumili ng sikat na modernong awit at ihambing ito sa isang awit mula sa tape. Magkapareho ba ang mga ito? Paano? Paano nagkakaiba ang mga ito?

Ihambing ang iyong sagot sa mga nasa *Batayan sa Pagwawasto* sa pahina 40.

Alamin Natin

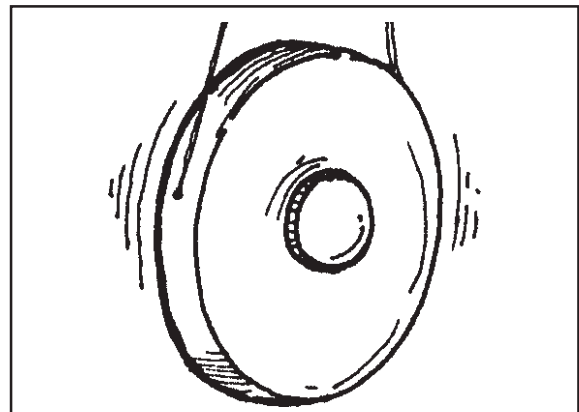
Naririto ang ilang instrumentong pangmusika na ginagamit ng mga tribong etniko o mga komunidad na pangkultura.

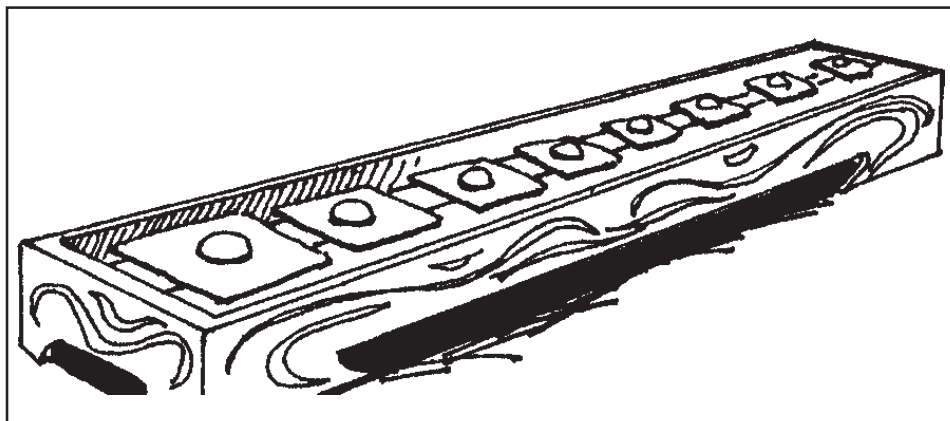
Makatupang ng Sulu

Kudyapi ng mga Manobo

Agong

Kulintang ng mga Maguindanao

Naririto ang ilan sa mga instrumentong pangmusika na ginagamit ng mga katutubo kasama ang kanilang kahulugan at paglalarawan.

Agong o gangsa	—	gong
Kulintang	—	set ng mga gong
Salibao	—	mga dram na gawa sa kahoy at balat ng hayop
Sungay ng kalabaw	—	trumpeta (ng mga Ita)
Balingbing	—	plutang pinapatugtug ng ilong o nose flute (ng mga Ifugao)
Kulibet	—	gitarang kawayan
Kubing	—	alpang kawayan
Pattung	—	kahoy (pinanghahampas ang <i>pattung</i> sa isang bagay para lumikha ng tunog)
Palas	—	baras na bakal
Panangkulang	—	maliliit na kampana na nakasabit sa kanilang kasuotan
Pungkaka	—	kawayan na pinutol sa dulo
Tonggatong	—	set ng mga tubong kawayan na may iba't ibang haba o sukat
Saggeypo	—	maninipis na piraso ng kawayan na may iba't ibang haba

Subukan Natin Ito

Makinig sa ikatlong bahagi ng tape, Pagkilala sa mga Katutubong Instrumentong Pangmusika.

Ang tagapagsalaysay ay magbibigay ng maikling paglalarawan bago patugtugin ang musika. Pagkatapos mong pakinggan ang musika at kapag narinig mo na ang beep sound, ihinto mo sandali ang tape. Paghinto ng tape isulat mo sa modyul kung ano ang pangalan ng instrumentong katutugtug lang. Pagkasulat mo ng pangalan, paandarin muli ang tape. Matutukoy mo ba ang mga ito? Subuking ilista ang mga ito.

Ihambing ang iyong sagot sa mga nasa *Batayan sa Pagwawasto* sa pp. 40–41.

Magbalik-aral Tayo

Isulat ang instrumentong pangmusika na tumutugma sa bawat paglalarawan.

- _____ 1. Maliliit na kampana na nakasabit sa kasuotan ng mga sumasayaw.
- _____ 2. Pluta ng mga Igorot na pinapatugtug sa pamamagitan ng ilong.
- _____ 3. Alpang kawayan
- _____ 4. Maninipis na piraso ng kawayan na may iba't ibang haba
- _____ 5. Baras ng bakal

Tingnan kung tama ang iyong sagot sa mga nasa *Batayan sa Pagwawasto* sa pahina 41.

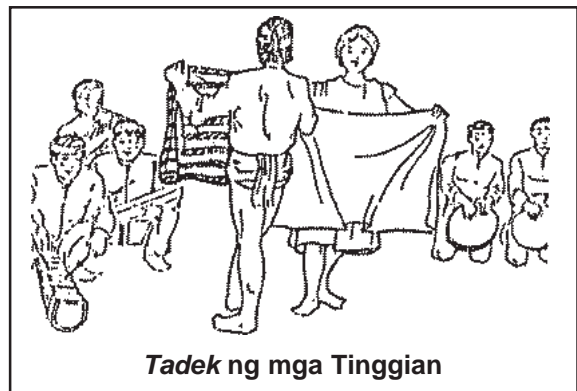
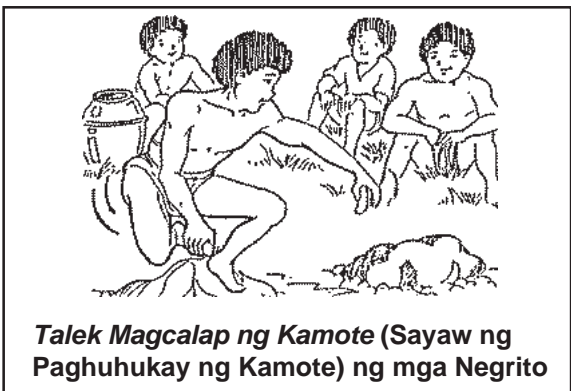
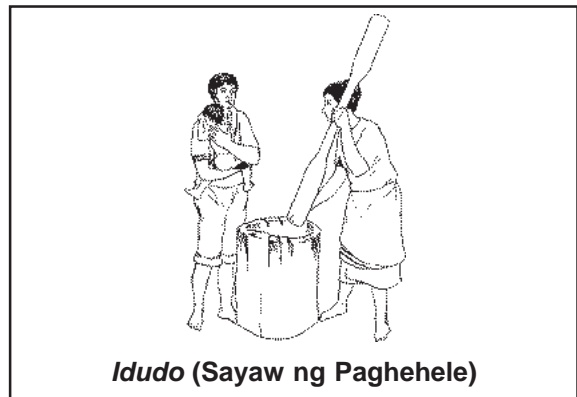
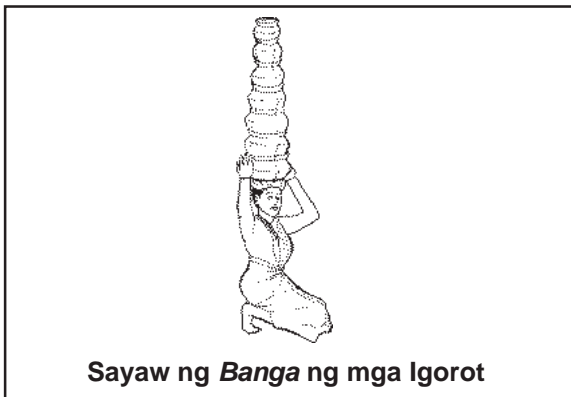

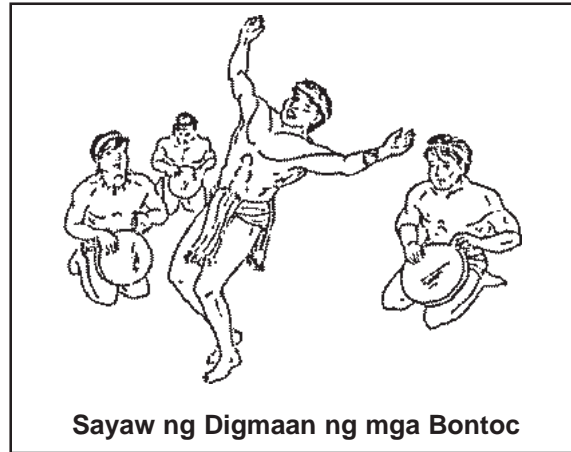
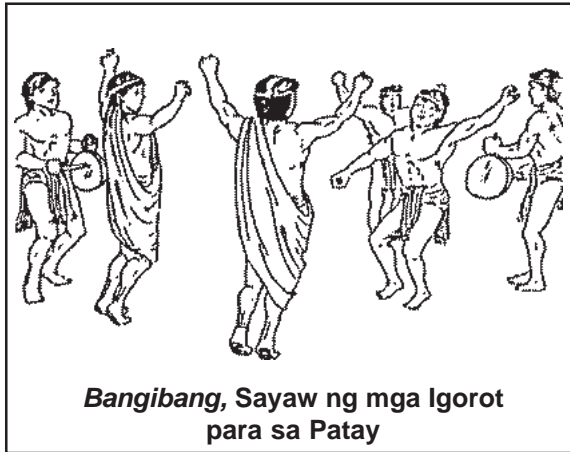
Alamin Natin

Ngayong alam mo na ang tungkol sa mga instrumentong pangmusika ng ating mga tribong katutubo, alamin naman natin ang kanilang mga sayaw.

Tingnan ang mga larawan ng mga tradisyunal na sayaw ng mga katutubo. Nakita mo na bang isayaw ang mga ito?

Mga Katutubong Sayaw

Sa pangalan ng ilan sa mga sayaw, mahuhulaan mo ba ang layunin ng mga ito? Ano kaya ang ipinagdiriwang o ipinapahiwatig ng mga ito?

Para sa mga taga-hilaga ng Pilipinas, ang sayaw ay laging nagpapahayag ng buhay—komunidad na nagpapakita ng iba’t ibang ritwal at seremonya. Sumasayaw sila para sa katahimikan ng kanilang mga ninuno, para paghandaan ang digmaan, luksang-parangal sa kanilang mga namatay, pagalingin ang mga maysakit, pagtitipun-tipon at pagtiyak na magkakaroon ng masaganang ani.

Basahin Natin Ito

Para sa mga etnikong minoritya sa Mindanao, ang sayaw ay saligang bahagi ng buhay, na pangunahing isinasagawa “para sa mga diyos.” Ang mga sayaw ay nakaugnay sa mga seremonya, ritwal, pag-aalay, at buhay.

Tingnan ang sumusunod na paglalarawan sa ilan sa kanilang mga sayaw.

Binaylan

(*bihn-EYE-lahn*)

Nagmula ang sayaw na ito sa tribong Bagobo ng Mindanao. Ginagaya nito ang galaw ng manok, ng kanyang mga *banog* o sisiw, at ng isang lawin. Pinaniniwalaang sagrado ang lawin at may kapangyarihang mangalaga ng kapakanan ng tribo. Sa sayaw, sinusubukang manila o manghuli ng sisiw ang lawin pero napatay ito ng mga mangangaso.

Blit B'laan

(bliht-bih-LAH-ahn)

Ito'y sayaw ng pagliligawan ng mga *B'laan*, ginagaya ang mga ibon sa gubat. Namataan ng dalawang lalaking ibon ang tatlong babaeng ibon. Itinatago ng mga babaeng ibon ang kanilang mga ulo sa ilalim ng kanilang mga pakpak (*malong* ang kunwa'y pakpak ng mga sumasayaw), at sinusundan-sundan ng mga lalaki ang mga babae kahit saan sila pumunta.

Kadal Tabaw

(KAH-dahl-TAH-bahw)

Ito'y sayaw ng mga ibon na ginagawa ng mga **T'boli** sa panahon ng taniman at anihan. Dito'y sinusubok na gayahin ng mga sumasayaw ang galaw ng ibong tabaw.

Pagdiwata

(pahg-dee-WAH-ta)

Ito'y sayaw ng mga Tagbanua ng Palawan. Ginagawa ito para ipakita ang pasasalamat sa magandang ani at para humingi ng proteksiyon at pabor sa mga diyos.

Tumahik

(TOOH-mah-hihk)

Sa sayaw ng kunwari'y digmaan, nagsasanay sa paglaban ang kalalakihan ng tribong Yakan ng Pulong Basilan. Sila'y nagsisirku-sirko, naglalakad nang paluhod at sumisipa nang paitaas.

Ipinapakita ng tsart ang iba't ibang katutubong awit at sayaw ng mga tribong etniko kasama ang paglalarawan sa mga ito.

Awit at Sayaw	Tribong Etniko	Klasipikasyon/Maikling Paglalarawan
Pagdiwata	Tagbanua	Pasasalamat sa magandang ani; panalangin
Tanggao	Igorot	Pasasalamat sa magandang ani
Maerwap	Bontoc Igorot	Paghingi ng biyaya o basbas
Choy-as/Iyag	Bontoc	Para sa maysakit o pagtaboy ng sakit
T'chungas	Benguet Igorot	Paglaban sa aswang
Pinanyoan	Igorot	Panliligaw
Tuppaya	Kalinga	Panliligaw
Chas-se	Kalinga	Paghihiganti
Takiling	Ifugao	Tagumpay
Bangibang	Igorot	Para sa namatay

Subukan Natin Ito

A. Subukang sagutin ang sumusunod na mga tanong:

1. Ano ang napansin mo sa iba't ibang katutubong awit at sayaw na nabasa mo?

2. Sa palagay mo ba'y ginagawa pa rin ng ating mga kapatid na etniko ang kanilang mga katutubong awit at sayaw? Bakit o bakit hindi?

3. Makabubuti ba o makasasama kung hindi na natin gagawin ang ating mga katutubong sayaw at awit? Bakit?

4. Paano mo pinapahalagahan ang mga katutubong awit at sayaw?

B. Lagyan ng ekis ang lahat ng letrang X, Y, Z para malaman ang iba't ibang katutubong awit, sayaw, at instrumentong pangmusika na nakatago sa palaisipan. Ilista ang mga salitang makikita mo.

XZAXGZZONXGXZXZYTYZAXDEYK
SXYAYZXAWXYMZAZGIXNXXSYA
LXIYBZAOXKZYULIBYZETXZXZYZYX
ZXXZSXAYXZAWXYXXKYAMZOYTZXE
MZAXZNEXZRWAYXPYZXYXZYXXY
PAXGYDIWZXAYTAXTZUYYMYAXHIK

Ihambing ang iyong sagot sa mga nasa *Batayan sa Pagwawasto* sa pahina 41.

Basahin Natin Ito

Nakakapanood tayo sa TV at nakakabasa sa komiks ng mga superbayani tulad nina Batman, Superman, Ninja Turtle, X-Men, atbp. Mula sa ibang bansa ang mga tauhang ito sa TV at komiks.

Pero alam ba ninyong hindi na ninyo kailangang lumayo pa para makakita ng mga superbayani? May sarili tayong mga superbayani tulad nina Tuwaang, Aligaynon, Bantugen, atbp. Sinu-sino ang mga tauhang ito? Sila ang matatapang, magigiting, at matatalinong tauhan ng mga kuwentong-bayan ng ating mga kapatid na katutubo.

Basahin at alamin natin ang tungkol sa kanilang makukulay at interesanteng pakikipagsapalaran.

Si Aligaynon

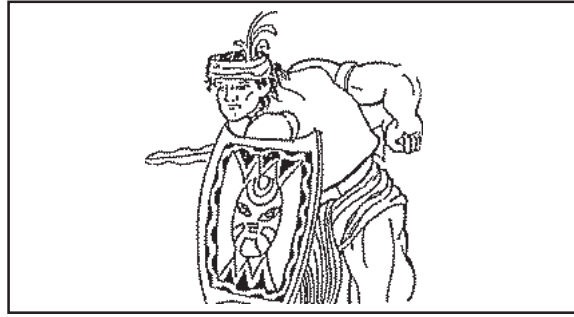
Si **Aligaynon** ang bayani sa kuwentong-bayang Hudhod ng mga Ifugao. Sanay na sanay siya sa pagsalo ng mga sibat. Lumaban siya sa isa sa pinakamatatapang na mandirigma sa komunidad ng Daigdigan, na nagngangalang Pumbakhayon. Nagtagal ang alitan nila ng isa't kalahating taon hanggang sa magkasundo sila.

Uminom sila ng alak at pagkatapos ay iniuwi ni Aligaynon ang kapatid na babae ni Pumbakhayon na si Bugan para maging asawa. Napangasawa naman ni Pumbakhayon si Agiraya, ang kapatid na babae ni Aligaynon.

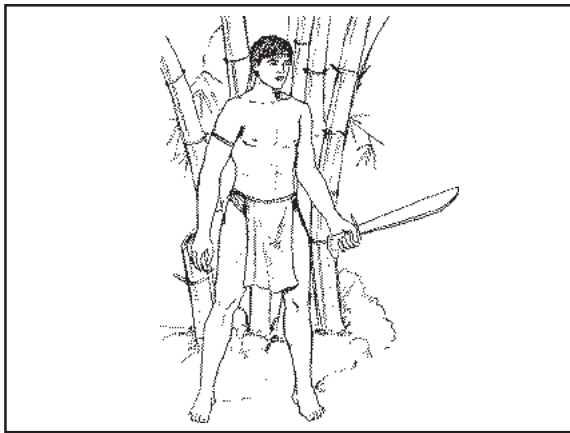

Si Bantugen

Si **Bantugen** ang bayani sa kuwentong-bayan ng mga Maranao at Maguindanao, ang epikong “Darangen.” Sa kuwento, napatay siya pero muli siyang binuhay ng mga espiritu (tonong). Nilaban niya ang kanyang mga kaaway at lagi siyang nagtatagumpay sa labanan dahil sa kanyang mahiwagang kalasag. Nakakalipad din siya, gamit na sasakyan ang kanyang kalasag.

Si Banna

Si **Banna** ang bayani ng kuwentong-bayan ng mga Kalinga, sa epikong “Ulalim.” Umiibig si Banna sa dalagang nagngangalang Laggunawa. Nang sagutin siya ng kanyang minamahal, pumunta siya sa Gowa kasama ang kanyang mga kaibigan, para magputol ng kawayan. Nauna pa’y binigyan na siya ng babala ng kanyang ama na ang mga kawayan ay may engkanto. Pero hindi siya nakinig sa kanyang ama. Nang nagpuputol siya ng

kawayan, nagsimulang dumugo ang kawayan. Natilamsikan si Banna ng dugong nagmula sa kawayan at unti-unti siyang naging ahas. Nagulat ang mga taumbaryo, laluna si Laggunawa, sa nakitang itsura ni Banna. Pero kinalaunan, natutuhan na siyang tanggapin ng mga tao. Sa kabila nito, naging malungkutin si Banna. Isang gabi, lumayas siya. Habang naglalakbay, nakakita siya ng taong nakakaakyat sa puno, nangunguha ng bunga ng nganga. Dungdungan ang pangalan niya. Ngumunguya ng nganga noon si Dungdungan. Nang makita ang ahas (si Banna), natakot siya at dinuraan niya ang ahas. Ang ahas, ang naengkantong si Banna, ay naging taong muli. Magkasamang umuwi sa baryo si Banna at si Dungdungan at pinakasalan ni Banna si Laggunawa.

Pag-usapan Natin Ito

Ikuwento mo sa isang kaibigan o kapamilya ang mga bayani ng mga kuwentong-bayan ng ating mga kapatid na katutubo. Ikuwento mo sa kanila ang tungkol sa kapangyarihan ng kababalaghan ng mga bayaning ito at ang kanilang mga kahangahangang katangian.

Ihambing mo ang mga bayaning ito sa mga superbayani na napapanood mo sa TV o nababasa sa mga komiks. Ano ang masasabi mo sa ating mga lokal na superbayani? Ano ang pagkakaiba ng mga ito sa mga dayuhang superbayani?

Ihambing ang iyong sagot sa mga nasa *Batayan sa Pagwawasto* sa pahina 42.

Basahin Natin Ito

Naririto ang ilan pang kuwentong-bayan mula naman sa mga kapatid nating Manobo at Maranao.

Si Tuwaang

Si *Tuwaang* ang bayani ng kuwentong-bayan ng mga Manobo. Mayroon siyang kapangyarihan ng kababalaghan. Hindi lamang siya isang napakalakas na mandirigma kundi isa ring makatwirang lider ng kanyang mga nasasakupan. Mahusay din siyang panday.

Isang araw, habang nagpapahinga siya, umihip ang hangin at sinabi sa kanyang may kakaibang babaeng dumating sa bahay ni Batooy. Sinabi sa kanya na napakaganda ng babae at wala siyang gustong makausap kundi siya.

Nagtataka si Tuwaang kung sino ang babae kaya't nagbihis siya at nagdala ng armas, isang sibat, kalasag, at punyal. Tinawag niya ang kidlat para dalhin siya sa lupain ng Pinanggayungan.

Sa bandang gabi nang araw ding iyon, nagpahinga siya. Nang magising siya, lumitaw ang dalaga at nagkuwento sa kanya. Hindi pa tapos ang dalaga sa pagkukuwento nang biglang lumitaw ang napakalaking lalaking mukhang makapangyarihan. Sinimulan niyang buhatin ang mga bahay na naaabot niya at pinatay ang mga tao sa paligid. Pagkatapos, hinarap niya si Tuwaang. Walang kaabug-abog na hinampas niya nang paulit-ulit si Tuwaang pero hindi nasaktan si Tuwaang.

Pagkatapos, tinawag ng higante ang kanyang *patung*, isang mahiwagang baras ng bakal at iniutos na puluputan si Tuwaang. Nakulong sa baras na bakal si Tuwaang. Pero nang itaas ni Tuwaang ang kanyang kanang kamay, natanggal ang baras ng bakal.

Tinawag ni Tuwaang ang kanyang *patung*, isang bola ng sinulid na ginto at iniutos niya dito na puluputan ang higante. Pagkatapos, sumunod na tinawag niya ang hangin para paypayan ang bola ng sinulid na ginto at bigla itong nag-apoy. At doo'y nasunog ang higante hanggang sa mamatay.

Si Indarapatra

Si **Raja Indarapatra** ng mga Maranao at Maguindanao ay napakatalino at napakatapang na bayani. Tinuruan niya ang mga kababayan niya ng iba't ibang klase ng pamumuhay. Minsan, ang kanyang kapatid na si Sulayman ay nakipaglaban sa mga kakila-kilabot na halimaw. Napatay sa labanan si Sulayman. Ipinaghiganti siya ni Indarapatra at nilabanan ang halimaw, gamit ang kanyang espada (*juru pakal*). Pagkatapos, binuhay niya ang kanyang kapatid sa pamamagitan ng pagbuhos ng tubig mula sa langit sa mga nakakalat na buto ni Sulayman. Masayang nagsamang muli ang magkapatid.

Pag-isipan Natin Ito

Sigurado akong nasiyahan kayo sa pagbabasa ng mga kuwentong ito tungkol sa mga superbayani ng ating mga kapatid na katutubo. Ano sa palagay ninyo, dapat ba talagang tawaging mga superbayani ang mga bayaning ito? Anu-ano ang kanilang katangian na dapat nating hangaan at tularan? Bakit?

Ihambing ang iyong sagot sa mga nasa *Batayan sa Pagwawasto* sa pahina 42.

Subukan Natin Ito

Para madagdagan ang alam tungkol sa paksa, gawin ang sumusunod:

1. Kung may panahon kang bumisita sa aklatang malapit sa inyong lugar, magbasa pa tungkol sa mga etnikong minorya. Mayroon pa tayong ibang mga kapatid na katutubo na hindi pa natatalakay. Halimbawa'y ang mga Samal, Tagbanua, at Mangyan. Magbasa tungkol sa kanila at sa ibang grupong etniko.

2. Puwede ka ring mag-interbyu ng miyembro ng isang tribong etniko. Tandaan ang kanyang mga paniniwala, katangian, at kultura. Itanong sa kanila ang kanilang mga katutubong awit at sayaw. Kung makakaya niya at papayag siya, pakiusapan siyang umawit at sumayaw.
3. Puwede mo ring tanungin ang *Instructional Manager* o *Facilitator* sa Talakayan kung paano pa mapapayaman ang iyong kaalaman tungkol sa ating mga kapatid na katutubo.

Magbalik-aral Tayo

Kumpletuhin ang bawat pahayag. Isulat ang iyong sagot sa espasyo.

1. Si Tuwaang ang bayani ng kuwentong-bayan ng _____.
2. Si _____ ang bayani ng mga Kalinga.
3. Si _____ ay nakipaglaban sa pinakamatapang na mandirigma sa komunidad ng Daigdigan.
4. Ginamit ni Bantugen ang kanyang _____ sa pakikipaglaban sa kanyang mga kaaway.
5. Tinalo ni Raja Indarapatra ang mga halimaw gamit ang kanyang espadang _____.

Ihambing ang iyong sagot sa mga nasa *Batayan sa Pagwawasto* sa pahina 42.

Tandaan Natin

Nasasalamín ang buhay-komunidad ng mga etnikong minorya sa kanilang mga awit at sayaw. Mayroon silang iba't ibang awit at sayaw para sa iba't ibang ritwal at seremonya, tulad ng:

- ◆ pagdiriwang ng kapanganakan;
- ◆ paghahanda sa digmaan;
- ◆ pasasalamat;
- ◆ paghingi ng masaganang ani; at
- ◆ pagpaparangal sa kanilang mga namatay.

May mga kuwentong-bayan din ang ating mga kapatid na katutubo na ang pangunahing tauhan ay biniyayaan ng kapangyarihan ng kababalaghan o mga mahiwagang sandata. Lagi siyang nagwawagi sa kanyang mga pakikipaglabanan sa malalakas at makapangyarihang kaaway. Ang ilan sa matatapang na bayani ng mga katutubong minority ay sina:

- ◆ Aligaynon;
- ◆ Bantugen;
- ◆ Raja Indarapatra;
- ◆ Banna; at
- ◆ Tuwaang.

Ibuod Natin

Ang ating mga kapatid na katutubo, kahit maliit ang bilang, ay nagbibigay-kontribusyon sa ating mayamang kultura at kasaysayan. Kailangang malaman natin ang tungkol sa kanila at maunawaan natin sila. Kabilang sa ating mga kapatid na katutubo ang sumusunod:

- ◆ ang mga Tinggian na katutubo ng Abra;
- ◆ ang mga tribong Negrito na pinagmulan ng lahing Pilipino;
- ◆ ang mga Igorot na binubuo ng mga tribong Ifugao, Bontoc at Kalinga;
- ◆ ang matalinong Hanunuo ng tribong Mangyan. Mga katutubo sila ng Mindoro na nagpanatili ng sariling katutubong alpabeto.

Sa katimugang bahagi ng Pilipinas, may dalawang klasipikasyon ng mga grupong etniko—ang mga Lumad at ang mga Muslim. Kabilang sa mga Lumad ang:

- ◆ tribong Tiruray;
- ◆ makulay na tribong Manobo;
- ◆ ang Tagabili o T'boli; at
- ◆ ang mga B'laan.

Naninirahan din sa Mindanao at ating mga kapatid na Muslim:

- ◆ ang mga Maguindanao;
- ◆ ang mga Maranao;
- ◆ ang mga Tausug; at
- ◆ ang mga Badjao.

Ang ating mga kapatid na katutubo ay nagsusuot ng makukulay na damit at may kakaibang gawing pangkultura. Karaniwang nakaangkop sa kanilang tinitirhan ang kanilang ikinabubuhay. Kaya kadalasa'y mga magsasaka ang mga Igorot na nakatira sa mabundok na bahagi ng bayan. Mga mangingisda naman ang mga Badjao na nakatira malapit sa dagat.

Ang mga awit at sayaw ay pagpapahayag ng kanilang buhay-komunidad. Nagpapakita ang mga ito ng iba't ibang ritwal at seremonya. Mayroon ding mga kuwentong-bayan ang ating mga kapatid na katutubo na ang mga pangunahing tauhan ay may kapangyarihan ng kababalaghan.

Ang mga awit, sayaw, gawi, at kuwentong-bayan ng ating mga kapatid na katutubo ay sumasalamamin sa kasaysayan at kultura ng lahing Pilipino. Bahagi ang mga ito ng pamana ng kultura. Kung gayon, dapat nating matutuhang igalang, pahalagahan, at ipagmalaki ang mga ito.

Anu-ano ang mga Natutuhan Mo?

- A. Gumawa ng tsart na naglalaman ng sumusunod na impormasyon:
- a) apat (4) na tribong etniko
 - b) ang kanilang kasuotan
 - c) ikinabubuhay
 - d) ang kanilang mga gawing pangkultura o ang kanilang mga katangian
 - e) ang kanilang mga instrumentong pangmusika, awit, sayaw, at kuwentong-bayan (10 puntos)

Tribong Etniko	Kasuotan	Ikinabubuhay	Pangkulturang gawi at katangian	Mga instrumentong pangmusika, awit, sayaw, kuwentong-bayan
1.				
2.				
3.				
4.				

B. Sagutin ang sumusunod na mga tanong: (2 puntos)

1. Sa mga superbayani ng mga kuwentong-bayan ng ating mga kapatid na katutubo, sino ang paborito mo? Bakit?

Ihambing ang iyong sagot sa mga nasa *Batayan sa Pagwawasto* sa mga pp. 43–44.

Kung ang iskor mo ay:

0	—	3	Dapat mong balik-aralan ang buong modyul para maintindihan mo itong mabuti.
4	—	6	Balikan ang bahagi o mga bahagi ng modyul na hindi mo naintindihan.
7	—	10	Mahusay! Balik-aralan na lamang ang mga tanong na may mali kang sagot.
11	—	12	Napakahusay! Marami kang natutuhan sa modyul na ito. Maaari mo nang pag-aralan ang susunod na modyul.

Batayan sa Pagwawasto

A. Anu-ano na ang mga Alam Mo? (*pahina 2*)

1. (M) ang tamang sagot dahil ang tribong Ifugao ang gumawa ng mga hagdang-hagdang palayan, hindi ang mga Ita.
2. (T) ang tamang sagot. Sinasabing nagmula sa mga Negrito ang lahing Pilipino dahil sila ang unang nanirahan sa ating lupain.
3. (T) ang tamang sagot. Totoong ang mga tribong Tinggian at Bontoc ay nagtatatu ng kanilang mga katawan.
4. (T) ang tamang sagot. Totoong ang Kudiyapi ang instrumentong pangmusika ng tribong T'boli at ilang tribong Muslim.
5. (M) ang tamang sagot. Sa ato idinadaos ng mga miyembro ng tribong Bontoc ang kanilang mga aktibidad na panrelihiyon. Sa ulog nakatira ang mga babaeng walang asawa.
6. (M) ang tamang sagot. Ang Balingbing ay plutang pinapatugtog ng mga Igorot sa pamamagitan ng ilong.
7. (T) ang tamang sagot. Si Tuwaang ang bayani ng kuwentong-bayan ng Bagobo.
8. (T) Ang salidomay ay isang sikat na awit ng mga Tinggian.
9. (T) ang tamang sagot. Ang mga Bontoc ay kilala sa mga sayaw ng digmaan.
10. (M) ang tamang sagot. Makikita ang mga B'laan sa kabundukan ng Davao del Sur at Cotabato sa Mindanao.
11. (M) ang tamang sagot. Si Aligaynon ay isang bayani sa kuwentong-bayang Hudhud ng mga Ifugao.
12. (T) ang tamang sagot. Ang mga T'boli ay naghahabi ng telang abaka na tinatawag na tinalak.
13. (T) ang tamang sagot. Ang mga Badjao ng Mindanao ay mga hitano na nakatira sa mga bangkang naglalayag sa palibot ng Dagat Sulu.
14. (M) ang tamang sagot. Ang mga Igorot, hindi ang mga Tausug, ang sumasayaw nito para itaboy ang *aswang* o masasamang espiritu.
15. (M) ang tamang sagot. Ang mga Agta ay nagtatayo ng kanilang mga bahay na hugis tatsulok sa tabing-dagat.

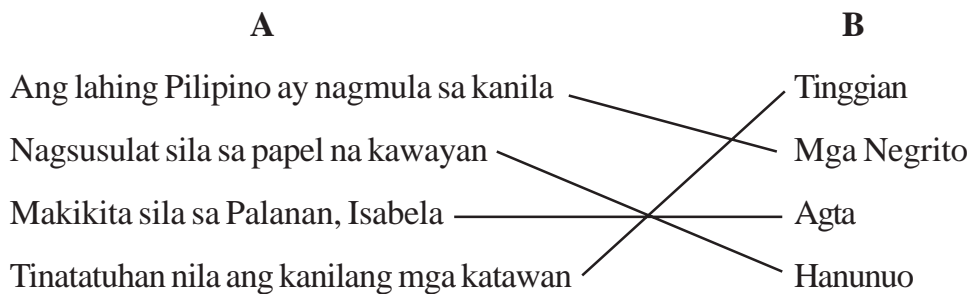
B. Aralin 1

Subukan Natin Ito (pahina 5)

Bawat estudyante ay inaasahang magbigay ng iba't ibang sagot. Narito ang ilang posibleng sagot:

1. Medyo batang-isip si Ben. Pinagtatawanan niya ang mga kaugaliang naiiba sa nakasanayan niya. Malawak naman ang isip ni Tony. Marunong siyang gumalang at magpahalaga sa mga kaugalian at kultura ng iba. Dapat nating sundin o gayahin si Tony.
2. Masasaktan ako kapag nalaman kong pinagtatawanan ako ng iba.
3. Oo. Dapat nating igalang ang mga paniniwala, kaugalian at tradisyon ng iba, laluna ang sa mga kapatid nating katutubo. Bawat isa sa atin ay may sariling kultura na kailangang igalang, pahalagahan, at ipagmalaki.
4. Hindi ko pagtatawanan ang kanilang mga gawing pangkultura. Sa halip, sisikapin kong igalang at pahalagahan ang kanilang kultura.

Subukan Natin Ito (pahina 7)

Pag-isipan Natin Ito (pahina 9)

1. Tinalakay sa araling ito ang tatlong tribong Igorot: ang mga Ifugao, Bontoc at Kalinga.
2. May iba't ibang sagot sa mga tanong. Bawat estudyante ay inaasahang magbigay ng iba't ibang sagot. Maaaring makipagtalakayan ka tungkol sa mga sagot mo sa *Instructional Manager* o *Facilitator* sa Talakayan.

Narito ang isang posibleng sagot:

Sa tatlong tribong Igorot na tinalakay sa araling ito, pinakagusto ko ang mga Ifugao. Hanga ako sa kanilang kasipagan. Namamangha ako kung paano nila nagawa ang mga hagdan-hagdang palayan.

3. Bawat estudyante ay inaasahang magbigay ng iba't ibang sagot. Maaaring makipagtalakayan ka tungkol sa mga sagot mo sa *Facilitator* ng NFE o *Instructional Manager*.

Ikumpara ang iyong sagot sa posibleng sagot na ito:

Hinahangaan ko ang kasipagan ng mga Igorot. Hinahangaan ko rin ang kanilang kahusayan sa paglikha. Maaaring isipin ng sinuman na imposibleng magsaka sa kanilang lugar dahil hindi patag ang kanilang mga lupa, na karamiha'y mabundok at kulang sa patubig. Pero nalampasan nila ang ganyang sitwasyon nang gawin nila ang malawak na hagdan-hagdang palayan.

4. Ang pangunahing ikinabubuhay ng mga Igorot ay pagsasaka at paghahabi ng tela.

Subukan Natin Ito (pahina 13)

1. Ang tamang sagot ay **(c)** o Hanunuo. Kabilang sa tribong Mangyan sa Mindoro ang mga Hanunuo.
2. Ang tamang sagot ay **(e)** o Manobo. Nagsusuot ng makukulay na damit ang mga Manobo. Bukod dito, pinapalamutian nila ang kanilang katawan ng mga buto, shell, at ngipin ng buwaya.
3. Ang tamang sagot ay **(d)** o Ifugao. Nakagawian na ng mga Ifugao na pausukan ang kanilang bangkay para ipreserba ito.
4. Ang tamang sagot ay **(b)** o Tiruray. Kabilang ang mga Tiruray sa isang komunidad na tinatawag na Inged.
5. Ang tamang sagot ay **(f)** o B'laan. Kapag nagkakasakit ang mga B'laan, kumukonsulta sila sa kanilang *tó fulung* o *tó admango*.

Magbalik-aral Tayo (pahina 15)

1. Ang Mindanao ay nasa Katimugan ng Pilipinas. Ang mga taong naninirahan sa Mindanao ay ang mga Muslim, Kristiyano, at Lumad.
2. Ang Maguindanaoan, Buayan, at Kabuntalan ang tatlong maharlikang kapulungan ng mga sultan sa Maguindanao.
3. Ang aristokrasya, malayang tao, at alipin ang tatlong uri sa lumang lipunan ng mga Tausug.

Subukan Natin Ito (pahina 17)

1. Ang ating mga kapatid na katutubo ang kinikilala sa tula.
2. May iba't ibang sagot sa mga tanong. Bawat estudyante ay inaasahang magbigay ng iba't ibang sagot.

Naririto ang isang posibleng sagot:

Para sa akin, importante ito dahil higit kong mauunawaan ang ating mga kapatid sa mga komunidad na pangkultura.

3. Batay sa tula, ang ating mithiin ay magkaisa at kumilos nang kasama ang ating mga kapatid na katutubo para maging dakila ang ating bansa.

Alamin Natin ang Iyong mga Natutuhan (pahina 18)

- A. Narito ang tsart na nagpapakita ng iba't ibang etnikong minorya, kanilang ikinabubuhay, gawi, at katangian.

Mga Tribong Etniko	Pagkakaingin/ pagsasaka	Pangangaso/ pangingisda	Nagtatatu ng kanilang mga katawan	Makukulay na kasuotan
Mga Ita	4	4		
Kalinga				4
Bontoc			4	
Ifugao	4			
Tinggian	4	4	4	
Hanunuo	4			
Manobo				4
Tiruray	4	4		
T'boli			4	4
B'laan	4			
Badjao		4		
Maguindanao	4	4		
Maranao	4			
Tausug	4	4		

- B. May iba't ibang sagot sa mga tanong. Bawat estudyante ay inaasahang magbigay ng iba't ibang sagot. Puwede mo ring tingnan ang pp. 43–44 para sa tsart na nagkukumpara sa lahat ng tribo.

Narito ang isang posibleng sagot:

Nagtatatu ng katawan ang mga Tinggian at T'boli. Pero pagsasaka at pangangaso ang pangunahing ikinabubuhay ng mga Tinggian, samantalang naghahabi ng telang abaka ang mga T'boli.

C. Aralin 2

Subukan Natin Ito (pp. 19–20)

1. Bawat mag-aaral ay inaasahang magbigay ng iba't ibang sagot.

Narito ang isang posibleng sagot.

Sa umpisa ay naaasiwa ako habang nakikinig sa ganitong klase ng musika. Hindi kasi ito katulad ng musika na karaniwan kong naririnig. Ngunit habang tumatagal, naging kawili wiling pakinggan ang ilan sa mga musika habang ang mga ito ay naging masigla at kahali halina.

2.
 - a. gangsa toppaya
 - b. gangsa pattung
 - c. saggeypo
 - d. balingbing
 - e. kulintang

3. Oo.

4. Oo.

Pag-isipan Natin Ito (pahina 20)

Bawat mag-aaral ay inaasahang magbigay ng iba't ibang sagot.

Narito ang isang posibleng sagot.

Ang Dandannag ay isang magandang katutubong awitin ng mga Kalinga. Ito ay inaawit nang padasal ng mang-aawit upang magbigay papuri sa kanyang yumaong lola. Sa panahon ngayon, bibihira na lang ang mga awitin o kanta na patukoy sa isang yumaong kamag-anak o mahal sa buhay. Subalit may mga awitin tayong tumatalakay sa pag-ibig ng isang ina para sa kaniyang anak, o pag-ibig ng anak para sa kaniyang ina o ama. Isang awiting madalas ngayon marinig sa mga libing ay ang “Hindi Kita Malilimutan.” Ang awiting ito ay hindi direktang tumatalakay sa kamatayan o yumaong kamag-anak, di tulad ng Dandannag. Bagkus, ito ay naglalahad ng pagmamahal ng isang ina sa kaniyang anak at ang pangakong hindi nito kalilimutan ang kaniyang anak. Ang kantang ito ay kadalasang inaawit sa saliw ng gitara o piyano. Ang Dandannag naman ay inaawit nang hindi sinasaliwan ng anumang instrumento.

Subukan Natin Ito (pahina 22)

1. gangsa pattung
2. kulintang
3. balingbing

4. saggeypo
5. gangsa toppaya

Magbalik-aral Tayo (pahina 23)

1. Ang tamang sagot ay Panangkulang. Ang Panangkulang ay maliliit na kampana na nakasabit sa kasuotan ng mga sumasayaw.
2. Ang tamang sagot ay Balingbing. Ang Balingbing ay isang pluta ng tribong Igorot na pinapatugtog sa pamamagitan ng ilong.
3. Ang tamang sagot ay Kubing. Ang Kubing ay katutubong alpang kawayan.
4. Ang tamang sagot ay Saggeypo. Ang Saggeypo ay maninipis na piraso ng kawayan na may iba't ibang haba.
5. Ang tamang sagot ay Palas. Ang Palas ay isang baras ng bakal na ginagamit na katutubong instrumentong pangmusika.

Subukan Natin Ito (pahina 26)

- A. May iba't ibang sagot sa mga tanong. Bawat estudyante ay inaasahang magbigay ng iba't ibang sagot.
 1. Ang sumusunod ay mga posibleng sagot:
 - ◆ napakabilis pero masaya ang tiyempo ng mga katutubong awit at sayaw
 - ◆ may mga awit para sa iba't ibang okasyon
 - ◆ gumagamit sila ng iba't ibang instrumentong pangmusika
 2. Oo. Sa palagay ko, umaawit at sumasayaw pa rin ang ilan sa ating mga kapatid na katutubo. Mayroon pa ring nakatatandang miyembro ng kanilang tribo na umaawit at sumasayaw.
 3. Para sa akin, makakasama. Dahil kung hindi na nila gagawin ang kanilang mga awit at sayaw, ibig sabihi'y hindi na nila ipinagmamalaki ang kanilang kultura at identidad.
 4. Lagi akong makikinig sa ating mga katutubong awit at sayaw. Sasabihan ko rin ang aking mga kaibigan na makinig sa mga katutubong awiting ito.
- B. Ito ang ilan sa iba't ibang katutubong sayaw at mga instrumentong pangmusika.

Agong, Tadek, Sayaw Maginn, Salibao, Kulibet, Sayaw Kamote, Manerwap, Pagdiwata, Tumahik

Pag-usapan Natin Ito (pp. 28–29)

Bawat nag-aaral ay inaasahang magbigay ng iba't ibang sagot.

Narito ang isang posibleng sagot:

Si Superman ang aking paboritong dayuhang superbayani. Si Superman ay may kapangyarihan ng kababalaghan tulad ng x-ray vision o tumatagos ang paningin sa iba't ibang bagay, may kakayahang lumipad, atbp. Si Bantugen ay isang superbayani ng Maranao. Nakakalipad din si Bantugen tulad ni Superman. Kung si Superman ay gumagamit ng kanyang kapa para makalipad, si Bantugen naman ay gumagamit ng kanyang kalasag.

Pag-isipan Natin Ito (pahina 30)

Bawat mag-aaral ay inaasahang magbigay ng iba't ibang sagot.

Narito ang isang posibleng sagot.

Tinatawag silang mga superbayani dahil sa kanilang kapangyarihan ng kababalaghan na wala sa mga ordinaryong tao. Halimbawa nito'y ang kakayahang lumipad, talunin ang napakalakas at mabangis na kaaway, atbp. Higit sa kanilang kapangyarihan ng kababalaghan, dapat nating tularan ang kanilang katapangan at determinasyon.

Magbalik-aral Tayo (pahina 31)

1. Ang tamang sagot ay ang mga Manobo. Si Tuwaang ang bayani ng kuwentong-bayan ng mga Manobo.
2. Ang tamang sagot ay Banna. Si Banna ang bayani ng mga Kalinga.
3. Ang tamang sagot ay Aligaynon. Sa kuwentong-bayang Hudhud ng mga Ifugao, si Aligaynon ay nakipaglaban sa pinakamatapang na mandirigma sa komunidad ng Daigdigan.
4. Ang tamang sagot ay Mahiwagang Kalasag. Si Bantugen ay gumamit ng kanyang mahiwagang kalasag para labanan ang kanyang mga kaaway.
5. Ang tamang sagot ay Juru pakal. Tinalo ni Rajah Indarapatra ang mga halimaw, gamit ang kanyang espadang juru pakal.

D. Anu-ano ang mga Natutuhan Mo? (pp. 34–35)

Kumpletong listahan ito ng tinalakay nating iba't ibang grupong etniko. Kabilang dito ang kanilang gawi, katangian, awit, sayaw at kwentong-bayan.

Tribong Etniko	Lokasyon	Kasuotan/ Kabuhayan	Gawi/ Katangiang Pangkultura	Instrumentong Pangmusika, Awit, Sayaw, at Kuwentong-bayan
Ita, Negrito, o Agta	Zambales	pagkakaingin, pangangaso, pangingsda	palipat-lipat sila ng lugar, nagtatatu ng katawan	sungay ng kalabaw, sayaw ng paghuhukay ng kamote
Mga Tinggian	Abra, Ilocos Sur	pagsasaka at pangangaso	nagtatatu ng katawan, mahilig sa musika	gansa/ "salidomay"/ sayaw ng Tadek
Hanunuo	Mindoro	pagkakaingin pagsasaka	mayroon pa rin silang sariling katutubong alpabeto	
Kalinga	Gitnang Cordillera	makukulay at kapansin-pansing kasuotan	kayaw o pagpugot ng ulo ng kaaway; budong; mga dakilang mandirigma	tuppaya, chas-se
Bontoc	Gitnang Cordillera		ulog at ato; nagtatatu ng katawan	sayaw ng digmaan
Ifugao	Gitnang Cordillera	paghahabi ng kasuotan; pagsasaka	sila ang gumawa hagdan-hagdang palayan; inilalagay sa hangdel ang bangkay	Balingbing/ Sayaw ng Banga ng Igorot/ Si Aligaynon
Badjao	Mindanao	pangingsda	nakatira sa mga bangka	sayaw ng Maginn
Manobo	Agusan, Bukidnon, Cotabato	makulay na kasuotan na may mga buto, shell, ngipin ng buwaya	nagnganga, nagtatatu ng katawan	
Tiruray	Maguindanao, Sultan Kudarat	pagsasaka, pangangaso, pangunguha ng mga produkto ng gubat	nahahati sa tatlong grupo: grupo sa baybay-dagat, ilog, bundok	

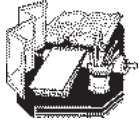
Tribong Etniko	Lokasyon	Kasuotan/ Kabuhayan	Gawi/ Katangiang Pangkultura	Instrumentong Pangmusika, Awit, Sayaw at Kuwentong-bayan
T'boli	Cotabato	paghahabi ng "Tinalak"	nagpapalamuti ng mga alahas at pulseras; nagtatatu	Kadal Tabaw
B'laan	Davao del Sur Cotabato	pagkakaingin	kapag nagkakasakit kinukonsulta nila ang to fulung o to admango	Agong/ Blit B'laan
Maguindanao	Zamboanga, Cotabato	pagsasaka, pangingisda, paggawa ng handicraft	mga sultanato	Kulintang/ si Indarapatra, Darangen
Maranao	Zamboanga, Cotabato	pagsasaka, paggawa ng handicraft	Maratabat	si Indarapatra, Darangen/ Kulintang

* Ang kulintang ang pangunahing instrumentong pangmusika ng mga tribong Muslim.

B. May iba't ibang sagot sa mga tanong. Bawat estudyante ay inaaasahang magbibigay ng iba't ibang sagot.

Naririto ang isang posibleng sagot:

Si Tuwaang. Gusto ko siya dahil hindi lamang siya dakilang mandirigma at mahusay na panday kundi isa ring makatwirang lider. Gusto ko rin ang paraan niya ng paglalakbay, nakasakay sa kidlat.

Mga Sanggunian

Pilipinas: Perlas ng Silangan, Bayan ng Magiting, pp. 107–119

Foundations of Behavioral Sciences, A Book of Readings, p. 203

Panopio/Rolda. Sociology and Anthropology, pp. 163–164

Pambata. Vol. 15 # 4, June 1992, pp. 16–17

Filipino Heritage. Vol. 1 p. 222

Filipino Heritage. Vol. 3, pp. 762–776

Reynaldo Alejandro; Philippine Dances, pp. 113–163

F. Landa Jocano; Outline of Philippine Mythology, pp. 74–111

Anthology of Asean Literatures: Epics of the Philippines, Pp. 7–106

Internet references:

Fr. Carl Schmitz Foundation, Inc. 1999. *Traditional Practices Among B'laans*.
<[http://gongpublication.8m.com/articles/past issues/htm](http://gongpublication.8m.com/articles/past%20issues/htm)>. December 22,
2000, date accessed.

Moon Handbooks. 2000. *Hilltribes of the Philippines*. <http://www.moon.com/travel_matters/hot_off_the_press/philippines_tribes.html>. December 21,
2000, date accessed.

Noel F. Tamayo. 2000. *Filipino Folkdance*. <<http://pw1.netcom.com/~ntamayo/tribal.html>>. December 21, 2000, date accessed.